

ПОГЛЯДИ ЗАХІДНИХ ДОСЛІДНИКІВ НА РОЗВИТОК ТА ВИНИКНЕННЯ СУЧАСНИХ МІСТ

У статті представлено еволюцію поглядів західних науковців у сфері розвитку та виникнення сучасних міст. Здійснюється теоретичний аналіз наукових доробок попередників (від М. Вебера та Г. Зіммеля) до сучасників (З. Бауман та Е. Соїя). Досліджено становлення міста як центру соціальних змін, рушійною силою яких виступає людський капітал.

Ключові слова: місто, городяни, міський простір, урбанізація.

В статье представлено эволюцию взглядов западных ученых в сфере развития и возникновения современных городов. Осуществляется теоретический анализ научных разработок предшественников (от М. Вебера и Г. Зиммеля) до современников (З. Бауман и Э. Соїя). Исследовано становление города как центра социальных изменений, движущей силой которых является человеческий капитал.

Ключевые слова: город, горожане, городское пространство, урбанизация.

The article presents the evolution of Western scientist's views in the sphere of development and modern cities uprise. The theoretical analysis of scientific researchers from predecessors (M. Weber and G. Simmel) to contemporaries (Z. Bauman and E. Soja) is found out. The city development as social changes centre is researched. The driving force of these changes is human capital.

Key words: city, the townspeople, city area, urbanism.

Постановка проблеми. Сьогодні більша частина населення нашої планети проживає у містах, які є джерелом розвитку економічних, політичних, демографічних, соціокультурних відносин. Тому, багато західних та вітчизняних дослідників приділяли значну увагу вивченню процесу становлення міст та їх розвитку. Для визначення особливої ролі міст у житті людства, необхідно навести основні погляди західних дослідників з цієї проблематики. Отже, це робить дану роботу своєчасною та актуальною.

Мета даної роботи полягає у висвітленні основних ідей західних дослідників стосовно виникнення та розвитку сучасних міст.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення міста як об'єкта наукового аналізу знаходиться у фокусі досліджень багатьох науковців. Однак чимало робіт з даної проблематики присвячено в наукових доробках західних соціологів: від М. Вебера [5] та Г. Зіммеля [8] до сучасників (З. Баумана [2; 3], Е. Соїя [16]), які сконцентрували свою увагу на дослідженні цього питання, враховуючи здобутки попередників. Значний внесок у розробку цього питання внесли представники Чиказької школи – Р. Парк [14] та Л. Вірт [6]. Активну позицію у висвітленні даної проблематики займали і вчені-урбаністи, що займалися вирішенням даної проблематики та приділяли увагу плануванню «міста сьогодення» та

«міста майбутнього» (Дж. Джекобс [7] та Л. Мамфорд [13]). Значний вклад у дослідженні міста та вивченні його особливостей внесли пострадянські дослідники, такі як М. Аверкіна, Т. Корнієнко, О. Мусієздов, Ю. Серєда, В. Тимінський, Г. Фесенко, Ю. Аратюнян [1], В. Вагін [4] тощо.

Виклад основного матеріалу. Вивчення міста як об'єкту дослідження розпочалось ще за часів Стародавньої Греції, коли давньогрецький діяч Константинос Доксіадес ввів у науковий обіг поняття «синойкізм» (*synokismos*). Сьогодні, дане поняття використовується у багатьох науках, таких як біологія, демографія, соціологія. Виходячи з цього, існує декілька його трактовок: стан, який з'являється у результаті спільного проживання на певній території; шлюб, єднання сім'ї; поєднання чоловічих та жіночих суцвіть або їх об'єднання у декілька видів; формування міста-держави чи полісу; спільний розвиток [16, с. 130]. Отже, в основі поняття «синойкізм» знаходяться такі інтеграційні процеси, які розуміються як «поєднання», «об'єднання». У свою чергу, сучасний західний дослідник Е. Соїя під цим поняттям розуміє творчість, новизну, територіальну ідентичність, політичну свідомість та соціальний розвиток; він вважає синойкізм неперервним, динамічним та політизованим процесом, який є джерелом соціальної енергії [16, с. 131]. Таким чином, виокремлення нової області знань дало

поштовх до вивчення міста сучасними науковцями як окремої територіально-просторової одиниці.

Аналіз наукових доробок західних дослідників, які вивчали виникнення та розвиток міст, дає підстави стверджувати, що основною причиною їх виникнення було бажання захистити себе та свою сім'ю від зовнішнього ворога. Відтак, люди об'єднувались, утворюючи невеликі поселення, які згодом розросталися та ставали містами – центрами соціальних змін, що давали можливість розвиватися, забезпечувати достатній рівень життя та особисту безпеку. Видатний класик соціології М. Вебер з цього приводу зауважував, що як західне, так і античне місто було так званою фортецею, у якій проживали ремісники, мандарини на ряду з безграмотним простолюдом та дипломованими посадовими особами, представниками знатних родів, які мали у своєму володінні значні земельні ділянки. Місто завжди було спільним поселенням різних людей. Наприклад, воєначальники засновували міста та заселяли його не лише тими, хто добровільно міг стати його жителем, а й тими, хто у разі необхідності зможе захищати місто під час набігів [1]. На думку американського соціолога Л. Мамфорда, місто виникло як особливий вид навколишнього світу, зручний для кооперативних асоціацій, для природи і освіти. Місто було колективно корисним для забезпечення порядку та регулювання сьогодення і майбутнього людини, воно захищало людину від стихійної природи, диких тварин і набігів ворогів [13]. Схожої думки дотримувався і американський соціолог Р. Парк, який вважав, що люди, живуть разом не тому, що вони схожі, а тому, що вони потрібні один одному [14, с. 5]. З подальшим розвитком міст विकордовувалось і розуміння того, що місто здатне виконувати не тільки оборонну функцію. Відтак, у своїх подальших роздумах М. Вебер зазначав, що міста представляли собою «місцезнаходження ринку, торговий та ремісничий центр», «який надавав можливість отримати прибуток шляхом торгівлі та ремесла» [5]. У свою чергу Г. Зіммель писав, що велике місто живе виключно виробництвом для ринку, тобто для невідомих покупців, яких ніколи не бачив виробник. У результаті цього, інтереси обох сторін стають виключно діловими, а їх розумовий господарський егоїзм не може бути пом'якшений дією особистих відносин [8, с. 26]. Отже, на виникнення міст значним чином вплинули торговельні процеси, які сприяли підвищенню матеріального статусу городян та ставали передумовою для їх об'єднання. Міста стали площиною переходу від залежності до свободи, коли люди отримали право та можливість займатися «грошовим господарством».

Історичний досвід продемонстрував, що згодом більш заможні верстви населення почали переїжджати до міських поселень, де існувала можливість «покращення життя». У XVIII-XIX ст. міста почали розвиватись як важливі стратегічні центри, що характеризувались централізованістю, наявністю гавані, перетину транспортних шляхів

(зокрема, доступу до залізниці) та водопостачанням. З розвитком капіталізму та капіталістичних відносин, як наслідком відокремлення приватної справи від домашнього господарства, серед містян відбулось поступове нехтування традиційними правилами та логікою етичних зобов'язань. За виразом західного дослідника Л. Мамфорда, міста перетворились на так звані «палеотехнічні міста» [13]. У сер. XIX ст. середовище таких міст та їх повсякденність вступала у протиріччя з уявленнями мешканців щодо справедливості та благопристойності: у Манчестері був всього один туалет на 218 робітників міста, вулиці були забруднені сміттям [2, с. 29]. Однак, розвиток підприємництва сприяв тому, що розпочався благоустрій міста. Незважаючи на те, що з точки зору бізнесу, очищення вулиць, води, створення каналізації, вивіз сміття тощо не було прибутковим, підприємці розуміли, що ці капіталовкладення є досить важливими саме для них та їхніх родин, як мешканців міського простору. Згодом, на Заході це перетворилось у проблему, яка перестала хвилювати тільки філантропів, підприємців, реформаторів тощо.

Вже на початку XX ст. німецькі філософи-матеріалісти К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали міста як результат розвитку та становлення капіталістичних відносин. У контексті власних досліджень, науковці ввели поняття «індустріальне місто», під яким розуміли «відображення сутнісних рис капіталістичного способу виробництва». Місто, на їхню думку, стало центром нового поділу праці, нових технологій та організації виробництва, який представлений поділом на два домінуючих класи: буржуазію і пролетаріат. Отже, міста ставали ареною класових конфліктів і почали відображати монополію капіталу, крах дрібних фірм та їх поглинання великими корпораціями [4]. Зважаючи на це, в містах почала збільшуватись кількість тих, хто живе для себе, незважаючи на життєдіяльність інших людей, тим самим породжуючи байдужість та часткове небажання приймати участь у розвитку свого міста. Пояснити цей феномен можливо, спираючись на погляди Р. Парка, який зазначав, що селянин, який переїжджає у місто, щоб працювати і жити там, безсумнівно, звільняється від контролю звичаїв своїх предків, але разом із тим, його більше не підтримує колективна мудрість селянської громади. Він тепер сам по собі, а тому повинен розраховувати тільки на власні сили [2, с. 4]. Отже, міста стають тим місцем, де зустрічаються незнайомці, залишаються близькими один до одного та взаємодіють протягом довгого часу, але при цьому не перестаючи бути незнайомцями [2, с. 26]. Погоджуючись із думкою Л. Вірта з цього приводу, слід також зазначити, що збільшення кількості жителів громади на кілька сотень викликає зниження можливостей кожного її члена на особисте знайомство з іншими членами громади [6]. Однак, історичний досвід засвідчив, що саме незнайомці стали умовою розвитку міст, а точніше сприятливим середовищем для винаходів та нововведень, прагнення до кращого.

Отже, сучасне місто представляє собою складний організм, середовище якого складається з комплексу таких світів, які перетинаються, але повністю ніколи не взаємопроникають. Сьогодні мешканець міста відрізняється тим, що він «вільний» від дріб'язковості та забобонів, що пов'язують мешканців маленьких містечок. Порівнюючи сільського та міського жителя, західний дослідник Л. Вірт дійшов висновків, що останній представляє собою деперсоналізовану та атомізовану особистість [6]. Разом із тим, для міських жителів є характерним: 1. Збільшення глибокої невизначеності усіх життєвих прагнень; 2. Пробудження агресивності, джерелом якого стає тривога. Усе це знаходить відображення у такому явищі як «міксифобія». Під цим поняттям 3. Бауман розуміє рух мешканців до «острівців подібності і тотожності у морі розмаїття та відмінності». Але це тільки той напівзахід, який не захищає, а просто дає надію на захист від найжахливіших наслідків. Відтак, існує вірогідність того, що в однорідних середовищах, де існують «спільноти подібності» люди можуть «розучитися» узгоджувати спільні значення та прийнятний *modus covivendi*¹ [3, с. 131-133]. Отже, встановлення супільнооднорідного простору значно зменшує рівень толерантності до відмінностей. Водночас, Г. Зіммель зауважував, що позитивним моментом проживання у великих містах є те, що людина не повинна контактувати з великою кількістю людей щодня, як це відбувається у маленькому місті. Як би це було так, то внутрішній світ особи розпався б на атоми, та її душевний стан став би неможливим [8].

Сьогодні сучасні міста стикаються з великою кількістю проблем, враховуючи процеси урбанізації та глобалізації, що не завжди мають конструктивний вплив на їх подальший розвиток. Тому, у деяких дослідженнях, присвячених міській проблематиці, (Д. Логан та Х. Молоч) часто зустрічається думка про те, що міста, на території яких проживала еліта з високою репутацією, мали тенденцію до швидких темпів розвитку [12]. Еліти ставали тими «двигунами», які «рухали» розвиток міста, їх авторитет впливав на зміну загального способу життєдіяльності. Варто відзначити, що Р. Парк, вважав, що з розвитком, міста почали ставати природними об'єднаннями цивілізованих людей, що саме у місті людство піднялось до інтелектуального життя та набуло тих характерних рис, які відрізняли його від тварин та первісних людей [14, с. 3-4]. Тобто, міста стали вже певною площиною, де відбувається так звана «трансформація» людської свідомості.

Розуміння того, що людський капітал є рушійною силою розвитку кожного міста, можна зустріти у роботі британського дослідника Ч. Лендрі, який у кін. 80-х рр. ХХ ст. представив концепцію «креативного міста». Її зміст полягає у

тому, що кожне поселення, не залежно від того, де воно знаходиться, може працювати та взаємодіяти одне з одним, будучи більш творчим і маючи у своїй уяві бурну фантазію. У його розумінні місто – це тверда та м'яка інфраструктури. Перша включає будівлі, дороги, водопостачання та каналізацію, а друга – людей, які утворюють «менталітет міста», який свідчить про можливості та проблеми, про атмосферу міста, про стимули розвитку та регулювання. При цьому, саме творчі міста розвивають свою «м'яку інфраструктуру»: вони намагаються приваблювати висококваліфіковану і гнучку робочу силу, мислителів, творці та виконавців [10]. Дослідник також зазначав, що від всесвітньої глобалізації нікуди не подітись, але, разом із тим, Ч. Лендрі доводив, що в креативному місті мають бути гармонійно з'єднані воедино почуття родини і сімейного затишку маленького містечка із глобалістичною мегаполісу.

У цьому контексті, варто також звернути увагу на одну із ідей, яка активно розвивалась у ХХ ст. та пропагувалась англійським дослідником Е. Говардом – ідея «міст-садів». Вчений запропонував систему обцин, у якій повинно проживати лише 30 тис. осіб, які будуть тісно взаємодіяти між собою та з природою, на відміну від мегаполісу, де люди навіть не знають одне одного. Покликанням вченого було проектування міста, тому він запропонував створення нових міст обмеженого розміру постійно оточених сільською місцевістю. Такі поселення будуть поєднувати у собі найкращі характеристики великих міст та невеличких поселень (сіл). Е. Говард вважав, що громадяни, в певній мірі, стануть управляти такими містами, але земля, на якій вони будуть побудовані, перебуватимуть у власності групи довірених осіб. Дослідник закликав усіх переїжджати в місто-сад аби позбавитись жахливих умов життя в мегаполісі [15, с. 55]. Отже, ідеї західних дослідників у контексті розвитку міста демонструють нам різнопланові підходи стосовно подальшого планування міста та його території як центру комфортного для проживання усіх категорій городян.

Висновки. Зважаючи на вищенаведений матеріал та аналізуючи доробки західних дослідників можна дійти висновків, що сучасні міста – це величезні лабораторії, де здійснюються різноманітні соціальні процеси, які впливають на суспільне життя городян та реалізацію різноманітних проектів у сфері планування та розвитку міста. Історичний досвід розвитку міст продемонстрував, що незалежно від епохи, головною рушійною силою усіх процесів є людина. Отже, людський капітал, його роль та вплив на суспільні процеси, які відбуваються у межах міст представляє собою особливу цінність. Тому, можна стверджувати, що дослідження міста залишаються і сьогодні актуальними та своєчасними як серед зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Викладення основних поглядів західних дослідників на виникнення та розвиток міст дало нам змогу висвітлити основні ідеї залежно від умов історичного розвитку людства та характеру

¹ *Modus vivendi* (від лат. *modus – nociō* і лат. *vivendi – жити*) – латинська фраза, що означає згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди.

суспільних відносин у певний проміжок часу. Наявний матеріал засвідчив, що дослідження з цієї проблематики розпочалось ще за часів стародавньої Греції та не втратили своєї актуальності і за

сучасних умов. Тому, подальше вивчення цього питання представляє значний евристичний інтерес для науковців та потребує наступних досліджень у міждисциплінарному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аратюнян Ю. Етносоціологія [Електронний ресурс] / Ю. Аратюнян. – М.: Аспект Пресс, 2010. – Режим доступу : <http://socio.125mb.com/etnosotsiologiya-2.html>. – Назва з екрану.
2. Бауман З. Город страхов, город надежд / З. Бауман // Логос. – № 3 (66). – 2008. – С. 24-53.
3. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності / З. Бауман / пер. з англ. Антона Марчинського. – К.: Критика, 2013. – 176 с.
4. Вагин В. Социология города [Електронний ресурс] / В. Вагин. – М.: Учебная литература, 2003. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Vagin/index.php. – Назва з екрану.
5. Вебер М. Город [Електронний ресурс] / М. Вебер. – М.: Канон-пресс-Ц; Кучково поле, 2001. – 576 с. – Режим доступу : http://www.glazychev.ru/bibliography/weber_gorod/weber_gorod_2.htm. – Назва з екрану.
6. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни [Електронний ресурс] / Л. Вирт – Режим доступу: <http://www.urban-club.ru/?p=99>. – Назва з екрану.
7. Джекобс Дж. Смерть и жизнь больших американских городов / Дж. Джекобс. – М.: Новое издательство, 2011. – 460 с.
8. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь [Електронний ресурс] / Г. Зиммель // Логос. – 2002. – № 3-4 – С. 23-35. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/logos/2002/3/zim.html>. – Назва з екрану.
9. Ключи от XXI века: Сб. статей. – М.: Рос. гос. Библиотека, 2004. – 317 с.
10. Концепція «креативного міста» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://creativecities.org.ua/uk/creative-city/concept/>. – Назва з екрану.
11. Лендри Ч. Творческий город / Ч. Лендри. – М.: Издательский дом «Классика-XXI», 2006. – 399 с.
12. Логан Д. Город, как механизм (машина) развития [Електронний ресурс] / Д. Логан, Х. Молоч – Urbanfortunes. The political economy of space. Berkely: University of California press, 1988. – Режимдоступу : <http://les-urbanistes.blogspot.com/2009/04/x-city-as-growth-machine.html>. – Назва з екрану.
13. Мамфорд Л. Культура городов [Електронний ресурс] / Л. Мамфорд. – Нью-Йорк, 1938. – Режим доступу : <http://book-science.ru/social/territory/1-memford-o-kul-ture-gorodov.html>. – Назва з екрану.
14. Парк Р. Город как социальная лаборатория / Р. Парк // Социологическое обозрение. – Том 2, № 3. – 2002. – С. 3–12.
15. Планета-сад. Глобальный экологический отчет 2012 года [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.husqvarna.com/files/articles/RUS_GGR_2012_Final.pdf. – Назва з екрану.
16. Сойя Е. Как писать о городе с точки зрения пространства? / Е. Сойя // Логос. – № 3. – 2008. – С. 130–140.

Рецензенти: Лозко Г. С., д. філос. н., проф.;
Ляпіна Л. А., к. політ. н., доц.

© Локтіонова Д. А., Рижкова В. О., 2014 *Дата надходження статті до редколегії 15.10.2014 р.*

ЛОКТИОНОВА Дінара Анатоліївна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: якісні методи в соціології, соціологія міста, електоральна соціологія.

РИЖКОВА Влада Олександрівна – студентка 4 курсу факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціологія міста, електоральна соціологія.